ԿԱՆՈՆՔ

Ս. ՍԱՀԱԿԱՑ

Ս. ՆԵՐՍԷՍ Պարթեւի մահը (373ին), անկումն և քայքայումը եղաւ Հայաստանի կրօնական և բարոյական փայլուն վիճակին, ուր հասուցեր էին Ս. Լուսաւորչի և իր արժանաւոր որդիներուն և թոռներուն գերմարդկային ճիգերը։ Իսկապէս զզուանք կը զգայ մարդ, երբ կարդայ Փ. Բիւզանդի պատմութեան մէջ, չափազանց մռայլ գոյներով պատկերացած, Պապ թագաւորին՝ աւելի քան ոճիր ըսուելիք՝ վատ և գարշելի գործերուն նկարագիրը, որ կը սկսի հետեւեալ խօսքերով. «Իսկ թագաւորն Պապ, զի թէպէտ և սպան զհայրապետն աշխարհին Հայոց զՆերսէս, սակայն ոչ յագեցաւ մահուամբ նորա, այլ ջանայր այսպէս՝ թէ զինչ միանգամ կարգք իցեն ուղղութեան ի Ներսիսէ եդեալ յեկեղեցւոջն՝ եղծցէ և խանգարեսցէ[1]»։ Իրապէս Ս. Ներսէս ծաղկեցուցեր ու դրախտ մը դարձուցեր էր Հայաստանը, բոլոր գաւառներուն և նոյն իսկ աւաններուն մէջ հիմնելով վանքեր, կուսաստաններ, հիւանդանոցներ, աղքատանոցներ, հիւրանոցներ, ուրկանոցներ, մասնաւոր հոգաբարձունեբու հսկողութեան տակ, և դրամական նպաստներ յատկացուցած անոնց, որպիսներ հազիւ կը տեսնուին ներկայ դարուս ամենէն զարգացած երկիրներուն մէջ[2]։ Այսպէս նաեւ հայ մանուկներուն, պատանիներուն ու երիտասարդներուն ուսման ու կրթութեան համար ամէն կարելի միջոցներ ի գործ դրած էր, բազմաթիւ վարժարաններ հիմնելով յոյն և ասորի լեզուներուն[3]։ Եւ այսպէս, բոլոր ժողովուրդը խաղաղիկ ու երջանիկ կ'ապրէր, ուենենալով լիովին իր կարեւոր պէտքերուն ու ցաւերուն դարմանները, այնպէս որ Ս. Ներսէսի հայրապետութեան տարիներուն՝ Հայաստանի բոլոր սահմաններուն մէջ մուրացիկ աղքատ չէր երեւեր[4]։

Հազիւ մեռած Ս. Ներսէս, Պապ թագաւորը կը հրամայէր ջնջել ու եղծանել բոլոր կարգերը ու կանոնները, քանդել, աւերել, կողոպտել վանքերը, կուսանոցները, հիւանդանոցները, աղքատանոցները, եւն, և «թէ ոք առնէր հանգիստ աղքատաց, մեծ պատիժս կրէր ի թագաւորէն[5]»։ Ցափշտակուեցան ու արքունիք գրաւուեցան եկեղեցիներուն ու վանքերուն ճոխ կալուածները, տասանորդները, նուէրները. լուծուեցաւ ամուսնութեան ընտանեկան կապը. հաւատացեալ կուսանք ամէն տեսակ խայտառակութեան մատնուեցան, նոյն իսկ թագաւորին հրամանով, ու ամէն տեղ սանձարձակ կը տիրէր անկարգութիւնը[6]։ Սկսան անմիջապէս «արք և կանայք պղծութեամբ, ճիւաղութեամբ, պարուք զէմ ընդդէմ հարկանելով... զմեռեալսն յուղարկել[7]»։ Խանգարուեցաւ եկեղեցական պաշտամունքը, դադրեցան տօնախմբութիւններն և ժամերգութիւնները և շատերը վերջապէս «ի հնութիւն դիւա-

1. Փ. Բիւզանդ. Պատմութիւն Հայոց. Դպրութիւն Ե. Գլուխ լա. էջ 228.

2. Նոյն բանը ըրած էր նաեւ Ս. Բարսեղ իր թեմին մէջ, մեր Ս. Ներսէսի ծանօթ, հոգեկից և ժամանակակից հայրապետը։

3. Փ. Բիւզանդ. Դ. գ. էջ 77։

4. Անդ. Ե. լա. էջ 229։

5. Անդ. էջ 230։

6. Անդ. էջ 228։

7. Անդ. էջ 229։

պաշտութեան դարձան... ընդ բազում տեղիս Հայոց՝ կուռս կանգնեցին... և բազումք պատկերս կանգնեալ երկիր պագանէին[1]»։ Այդ շրջանին չկար մէկը՝ որ յանդիմանէր զիրենք և թումբ մը կանգնէր աւերիչ հեղեղին դէմ։ Եւ ո՞վ պիտի ըլլար այդ մէկը, եթէ ո՛չ ժամանակին կաթողիկոսը... Ցուսի՞կը միթէ «ի տանէ Աղբիանոսի եպիսկոպոսին», որ և ո՛չ իսկ կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն ունէր, սորուկը Պապ թագաւորին, որ «երկնչոտ էր և հաւան, կ'ըսէ պատմիչը, և ըստ կամաց թագաւորին միայն ունէր զպատիւն[2]»։ Նոյն ընթացքը բռնեցին նաեւ որոնք յաջորդեցին, Զաւէն, Սահակ կրօնեցի, Ասպուրակէս, լոկ անուամբ կրօնական պետեր, անգործ, ապիկար, թոյլ վարիչներ, տեսակ մը խրտուիլներ հայրապետական աթոռին վրայ. մանաւանդ Զաւէնը, — զոր չափազանցօրէն կը գովէ Փ. Բիւզանդ[3], — որ ո՛չ միայն թոյլ տուաւ եկեղեցականներուն, փոխանակ քահանայական երկայն պճղնաւորին, հագնիլ ըստ կամս գունագոյն ասղնեգործ նկարներով զարդարուն կարճ զգեստներ, այլ ինքն իսկ նոյնպիսի աթինեալ՝ ժապաւինեալ նկարէն հանդերձներ և թանկագին մուշտակներ կը կրէր, հաւանօրէն հեթանոս տակներ կը կրէր, քուրմերուն հին տարազը։ Այդ տխուր և մաղեստալի ժամանակներուն, միայն Մաղեստալի ժամանակներուն, միայն Մամիկոնեանի եօթնամեայ (378 — 385) իշխանապետութիւնն եղաւ միջանկեալ լուսաւոր շրջան մը մեր քաղաքական ու եկեղեցական պատմութեան մէջ, որ ո՛չ միայն ջանաց կասեցնել այդ գայթակղութիւնը, այլ նոյն իսկ վերհավիժարար անկումը, այլ նոյն իսկ վերականգնել չափով մը հին կարգերը յօրգուտ կրօնքին և հայրենիքին[4]։

Հազիւ վախճանած Ասպուրակէս (387ին), կղերը, աւագանին և ժողովուրդը, զզուած այն կրօնական և բարոյական զզուած այն կրօնական և բարոյական անկումէն և զեղծումներէն, — որոնց մէջ մ'ունէր ժամանակին կրօնական պետերուն թոյլ և անհոգ վարմունքը, — մեծաձայն ու թախանձագին խնդրեցին Խոսրով Դ արշակունի թագաւորէն, Լուսաւորչի աթոռին վրայ բարձրացնել Ս. Ներսէս Պարթեւի անզուգական որդին՝ Ս. Սահակը։ Սա, բնականաբար, յօժարութեամբ չէ՛ որ պիտի ստանձնէր այդ պատասխանատուութեան ծանր պաշտօնը, զոր աւելի բեռ մը կը նկատէր քան թէ պատիւ մը։ Ան՝ արդէն հեռուէն կամ մօտէն՝ տեղեակ էր կրօնքին ու հայրենիքին ողբալի վիճակին, որ կը սպառնար հեռագնետ աւելի եւս աղետալի ըլլալ, երբ 390 թուականին Հայաստան բաժնուեցաւ հռովմայեցի կամ յոյն ու պարսիկ պետութեանց մէջ, ազգին մեծագոյն մասը պարսիկ գերիշխանութեան տակ մնալով, որով ո՛չ միայն արքունի գահը՝ այլ նոյն իսկ հայրապետական իշխանութիւնը՝ անկայուն ու երերուն վիճակի մը պիտի ենթարկուէր ու խաղալիկ պիտի դառնար պարսիկ արքային բռնապետութեան ձեռքը, ինչ որ ապագան ցոյց տուաւ դժբախտաբար։

Մեր առաջին կաթողիկոսները, մանաւանդ որոնք Լուսաւորչի սերունդին կը պատկանէին և արշակունի թագաւորներուն ազգական և արենակից էին, ո՛չ միայն կրօնական և հոգեւոր գլուխներ՝ այլ և քաղաքական պետեր կամ մանաւանդ ազգապետներ կը համարուէին իրենց ժողովրդեան, և հետեւաբար թագաւորէն վերջը ամենէն աւելի բարձր և ազնուական դիրքը կը գրաւէին և արքայաշուք պատիւներ կը վայելէին։ Զարմանալի չէ՛, երբ նախկին կաթողիկոսները՝ ըստ վաղեմի սովորութեան՝ կեսարիա կ'երթային ձեռնադրուելու արքունի կառքերով, բազմաթիւ նախարարներ ու ազնուականներ կ'ընկերանային անոնց՝ եպիսկոպոսներուն հետ։ Սակայն քիչ մը անսովոր և զարմանալի է, ինչպէս կը կարդանք Բիւզանդի մէջ, որ երբ Ս. Ներսէս՝ Վաղէսի մեռնելէ

1. Անդ. էջ 221–231։

2. Անդ. Ե. իթ. էջ 227։

3. Անդ. Զ. ը. էջ 263։

4. Անդ. Ե. խդ. էջ 257–258։

digitised by A.R.A.R.@

լէն վերջը՝ իր աքսորէն Հայաստան դարձաւ, «ընդ առաջ երթային նմա ի գաւառաց գաւառաց եպիսկոպոսք... և նախարարք ամենայն և ամենայն գաւառակալք», և նոյն իսկ «թագաւորն Աբշակ երթայր ընդ առաջ նորա մինչեւ ի կողմանս բաքասերոյն»[1]։ Նոյնպէս կաթողիկոսներուն յուղարկաւորութեան հանդէսը աւելի շքեղագոյն կ'ըլլար քան թագաւորներուն, ընկերանալով մեռեալին արքունեաց ամենէն աւելի բարձրաստիճան անձեր, Սպարապետը, Հայրմարզպետը, և արքունի ազատագունդ բանակը[2]։ Դարձեալ Փ. Բիւզանդէն գետենք, թէ տասներկու եպիսկոպոսներ հայրապետանոցի մաս կը կազմէին, իբր կաթողիկոսին «աթոռակիցք, գործակիցք և խորհրդակիցք»[3], որոնք կ'աջակցէին անոր վարչութեան, ինչպէս նաեւ եկեղեցական ու քաղաքական գործառնութեանց։ Կային դարձեալ ուրիշ կարեւոր պաշտօնեաներ, որ կը հսկէին ընդհանուր կարգապահութեան, ծէսերու և արարողութեանց վրայ. կային նաեւ յատուկ հոգաբարձուներ հիւրերու և աղքատներու։ Աստնցմէ աւելի բարձր դիրք մ'ունէին կաթողիկոսին ընդհանուր փոխանորդը՝ Ետեղապահ կոչուած[4] և Սարկաւագապետը (Փ. Բիւզանդի գրքին մէջ յոյն բառով Արքիդիակոն[5] ըսուած), որ կաթողիկոսարանին բոլոր ստորակարգ պաշտօնեաներուն գլուխն էր, ինչպէս էին Ս. Ներսեսի օրով՝ Մուրիկ[6] և Գինդ[7], և Ս. Սահակի ժամանակ՝ Երեմիա[8]։

Այսպիսի բարձր պատիւներ բնականաբար ծանր պարտականութիւններ կը դնէին կաթողիկոսներուն վրայ։ Անոնք ստիպուած էին յաճախ պաշտպանել ընկճուած ժողովրդեան իրաւունքները, դիմադրելով ազնուականներուն, նախարարներուն և նոյն իսկ թագաւորներուն բռնութեանց, անիրաւ հարստահարութեանց, կեղեքումներուն, ապօրինի արարքներուն, — կըշտամբել զանոնք, սանձել անոնց ըմբոստութիւնը, փառասէր ձկտումները, — հաշտեցնել անոնց իրարու դէմ քինախնդիր պայքարները, և վերջապէս միութեան կապ մ'ըլլալ նախարարներուն ու թագաւորին միջեւ, փրկելու համար կրօնքը և հայրենիքը աղետալի արկածներէ։ Մերթ նոյն իսկ անոնց գլխուն շանթեր տեղալու հարկին մէջ կը գտնուէին, երբ կը տեսնէին թէ անհարկի միջամուխ կ'ըլլային կրօնական և իրենց չպատկանող խնդիրներու, ոտնակոխ ընելով աստուածային ու եկեղեցական իրաւունքները։ Այդ բոլորը ծանօթ էր Ս. Սահակի, և կարելի է երեւակայել թէ անոր զգայուն սրտին ինչպիսի՛ դառն կսկիծ ու ցաւ էր՝ յիշել թէ Ս. Յուսիկ և իր հայրը Ս. Ներսէս, ճիշդ այդ իրենց կրօնական և հայրենասիրական պարտականութիւնները կատարելնուն համար էր՝ որ չարաչար խոշտանգուեցան ու նահատակուեցան, հակառակ իրենց այնքան անձնուէր ու մեծամեծ արդիւնքներուն։

Բարեբախտաբար երբ Ս. Սահակ հայրապետական գահը բարձրացաւ, Հայաստան քիչ թէ շատ խաղաղ շրջան մը կը բոլորէր քաղաքականօրէն, խոսրով Դ թագաւորին խոհական և աչալուրջ իշխանութեան ներքեւ։ Սակայն շատ չանցած փոթորիկ մը պայթեցաւ, երբ հայ թագաւորը հետեւելով մեր փառասէր, չարասիրտ և նենգաւոր նախարարներու խորհուրդին, թերեւս նաեւ պարագաներէն մղուած, գժտուեցաւ իր ազգական Աբշակ Դ թագաւորին հետ, — որ Յունական բաժնին մէջ քաշուած էր, — և երկուստեք յուզուած զանազան քաղաքական և կալուածական խնդիրներու մասին զիրար չհասկնալով, ստիպուեցան աւելի զէնքով՝ քան համերաշխութեամբ՝ լուծել իրենց

1. Փ. Բիւզանդ. Պատմ. Հայոց. Դ. ժբ. էջ 109–110։
2. Անդ. Ե. իդ. էջ 218։
3. Անդ. Զ. ե. էջ 264–265։
4. Անդ. Դ. ժբ. էճ 105–106։
5. Անդ. Դ. ժե. էջ 118։
6. Անդ.
7. Զ. ժզ. էջ 271–272։
8. Կորիւն. Վարք Մաշթոցի. էջ 42։

դատը, Վանանդ գաւառին Երեւել դաշտին վրայ ճակատելով իրարու դէմ, ուր չարաչար պարտութիւն մը կրեց Աբշակ, և քիչ վերջը սրտի ցաւով և հիւանդութեամբ մեռաւ առանց ժառանգ մը թողլու։ Այս պարագային էր որ խոսրով, իր հայրենասիրական զգացումներէն մղուած և անհեռատես գտնուելով թէ ապագան ինչ կնճռոտ հարցեր կրնար հանել առջեւը, անխոհեմ գտնուեցաւ ազդուելու իր քանի մը նախարարներէն, որ կը յորդորէին զինքը հռովմէական պետութեան ներքեւ գտնուող Հայերը միացնել բուն Հայաստանին, որուն համար հարկ տեսաւ դիմել Թէոդոս Ա. կայսեր, որ ո՛և է ընդդիմութիւն չըրաւ իր առաջարկին։ Խոսրով թագաւորին այդ անխոհեմ քայլը, — որուն մէջ քանի մը չարասիրտ նախարարներ կ'ուզէին տեսնել նաեւ Ս. Սահակի մատը, և այդպէս ալ ներկայացուցին խնդիրը Վռամ Դ. պարսիկ արքային, — չարաչար աղետալի հետեւանքներ ունեցաւ։ Աւելորդ է ըսել թէ Ս. Սահակ, սկզբունքով միշտ աւելի կուսակից և հակամէտ քրիստոնեայ աւելի կուսակից և հակամէտ քրիստոնեայ հռովմէական քաղաքականութեան, յուսնական կրթութեամբ սնած ու զարգացած, և միանգամայն իբր ջերմ հայրենասէր մը, հակառակ էր Հայաստանի բաժանման։ Սակայն բացարձակապէս հերքելի է, որ ան՝ այնպիսի փափուկ պարագաներու մէջ՝ այնպիսի անհեռատես և անզգոյշ խորհուրդ մը տուած ըլլայ հայ թագաւորին։

Մեր քանի մը վատ և քիչ նախարարներ անմիջապէս պարսիկ արքային ականներ անմիջապէս պարսիկ արքային ականջը հասուցին հայ թագաւորին բոլոր շարժումները, ի հարկէ խեղաթիւրելով զանոնք և ըմբոստութեան գոյն մը տալով։ Արքայն արքան հաւատալով այդ քսութեանց, յից մանաւանդ որ զայրացեր էր խոսրովի — մանաւանդ որ զայրացեր էր խոսրովի դէմ՝ ինքնազլուխ Ս. Սահակը կաթողիկոս նշանակելուն համար, — ստիպով Տիզբոն կանչեց զինքը, և առանց ո՛և է հարցաքննութեան՝ Անյուշ բերդին մէջ փակեց իր Գազաւոն կամսարական սպարապետին հետ։ Անկարելի է երեւակայել մեր Ս. Սահակի դառնակսկիծ ցաւը, մտածելով որ իր կաթողիկոսական աթոռին վրայ բարձրանալն իսկ՝ անհրաման պարսիկ արքայէն՝ իբր յանցանք մը նկատուած էր խոսրով թագաւորին. ասով իր դիրքն ալ քիչ մը խախտած էր։ Սակայն Ս. Սահակ տարիներ վերջը կրցաւ վեհօրէն հատուցում մ'ընել հէք խոսրովին, յետ Վռամշապուհի մահուան (414ին), անձամբ Տիզբոն երթալով առ Յազկերտ Ա., յաջողեցաւ կրկին արքունի գահին վրայ բարձրացնել զինքը, որուն դառնացած սիրտը գոնէ չափով մը սփոփուեցաւ, իր սիրելի հայրենի հողին և թագաւորական գահին վրայ կընքելով կեանքը։

Այո՛, ցաւալի էր խոսրովի այդ գահընկէցութիւնը, քանի որ բարի, քաջ և հայրենասէր թագաւոր մ'էր, և պիտի կրնար անտարակոյս մեծապէս օգտակար ըլլալ ազգին ու հայրենիքին, իրեն աջակից ու խորհրդակից ունենալով Ս. Սահակի նման մեծ, կարող ու ազդեցիկ կաթողիկոս մը։ Սակայն անոր յաջորդելով իր Վռամշապուհ եղբայրը, որ նոյնքան կարող, ուսումնասէր և հայրենասէր թագաւոր մ'եղաւ, խոհական և զգուշաւոր, և անտարակոյս աւելի ճարտար դիւանագէտ մը քան իր եղբայրը, կրցաւ անմիջապէս ծաղկեցնել և պայծառացնել Հայաստանը, սիրոյ և խաղաղութեան կապ մ'ըլլալով հռովմայեցի և պարսիկ թագաւորներուն միջեւ։ Եւ այսպէս ներքին և արտաքին խաղաղութեան և անդորրութեան շրջան մը բացուեցաւ անոր թագաւորութեան օրով, որ կրցաւ սիրաշահիլ նոյն իսկ հայ ըմբոստ և իրարու դէմ ոխակալ ու քինախնդիր նախարարները։ Այդ ժամանակ է՝ որ Ս. Սահակ աւելի ազատ զգաց ինքզինքը՝ իր միակ ուշը և ուժերը կեդրոնացնելու հայ եկեղեցւոյ և ազգին կրօնական, բարոյական և գրական վիճակը բարւոքելու և նոյն իսկ բարձրացնելու, հետեւելով իր երջանիկ հօրը շինիչ և զարգացուցիչ գործունէութեան, որուն մեծապէս ձեռնտու և քաջալերիչ եղաւ Ս. Մեսրոբի նման խմաստուն և հոգեսէր վարդապետ մը, որ ձգած իր արքունի դիւանապետի և բարձրաս-

digitised by A.R.A.R.@

տիճան զինուորականի պաշտօնը, միակեցական ու եկեղեցական վիճակի նուիրած էր ինքզինքը, և իբր պայծառ լուսաւոր մը փայլեցաւ հայ երկնքին վրայ։ Սոյն երկուքն եղան, որ միացած Վռամշապուհի հետ, մեր Ոսկեդարի հիմը դրին՝ հայ տառերուն գիւտով, որ թէ և յատկապէս Ս. Մեսրոբի մեծագոյն արդիւնքն է, բայց Ս. Սահակ՝ անոր գլխաւոր սատարողն և աջակիցը, և Վռամշապուհ՝ դժուարութեանց հարթողն եղաւ։ Այդ ատենն է, որ կատարուեցաւ Ս. Գրքի առաջին թարգմանութիւնը ասորի Փեշիտայի վրայէն, որ յետոյ Եօթանասնից լաւագոյն օրինակի մը հետ համեմատուելով ճշդուեցաւ և կատարելագործուեցաւ և առաջ եկաւ այն անման հրաշակերտը, որ ամենուն հիացումը կը գրաւէ։ Այդ շրջանին է դարձեալ, որ Ս. Սահակ բարեկարգեց հայ կղերին նուիրապետութիւնը, բարձրացուց անոր բարոյական և գրական մակարդակը, ճոխացուց մեր եկեղեցական պաշտամունքը, ժամերգութիւնները, ծէսերը և արարողութիւնները իր սիրալի ու երկնաթռիչ աղօթքներով, շարականներով ու երգերով։ Ապսո՛ս, սակայն, որ երկար չտեւեց այդ երջանիկ շրջանը. ժժգունեցաւ, ամպոտեցաւ դարձեալ Հայաստանի քաղաքական վիճակը. Վռամշապուհի մահուամբ, իրեն արժանաւոր յաջորդ ու ժառանգ մը թողած չըլլալով։ Անոր միակ որդին, Արտաշէս Դ., տակաւին անխելահաս ու անչափահաս մանուկ մը, անկարող արքունի գահին վրայ բարձրանալու, սպասեց 7–8 տարի, մինչեւ որ Ս. Սահակ՝ պատգամաւորութիւն մը ղրկելով պարսիկ Վռամ Ե թագաւորին արքունիքը՝ յաջողեցաւ հաշտութիւն և խաղաղութիւն կնքել, և արշակունի գահին վրայ բարձրացնել զինքը։ Սակայն հայ երիտասարդ թագաւորին մեղկ և անբարոյ ընթացքը, որ շատ հեռու էր իր հօրը լուրջ և անսգիւտ վարքէն, այնչափ զզուեցուց և զայրացուց հայ նախարարները, որ քամահելով Ս. Սահակի հայրական յորդորները, և աւելի իրենց փառասիրական ձկտումներէն մղուած՝ քան թէ հայրենիքին օգտակար ըլլալու նպատակէն՝ պարսիկ արքային ձեռքը մատնեցին իրենց թագաւորը, չխղճելով ամբաստանել նոյն իսկ իրենց վեհափառ և պատկառելի հովուապետը, իբր յունասէր մը և պաշտպան իրենց անկարգ և դաւաճան թագաւորին։ Վռամ Ե արքունիք կանչելով երկուքն ալ, Արտաշէս թագաւորը և Ս. Սահակ կաթողիկոսը, գահընկէց ըրաւ զիրենք, և այսպէս վերջացաւ արշակունի պանծալի հարստութիւնը, որ իբր 376 տարիներու շրջանին՝ փառահեղ և մեծամեծ թագաւորներու և դիւցազնական արարքներու հանդիսավայր մ'ըրած էր Հայաստանը։ Ս. Սահակ ալ, որուն միակ յանցանքն էր՝ իր չափազանց հայրենասիրութիւնը և իր աստիճանին վայել նախանձը Աստուծոյ փառաց և Եկեղեցւոյ իրաւունքներուն, զրկուեցաւ հայրապետական աթոռէն, և տեղը դրուեցաւ Աբծկեցի Սուրմակ անունով սեւերես երէց մը, ի վարձ իր պժգալի մատնութեան, որ քիչ վերջը վտարուեցաւ նոյն իսկ իրեն կուսակից նախարարներէն իր լկտի վարքին և յեղյեղուկ նկարագրին պատճառով։ Իրմէ վերջը զրկուեցան Տիզբոնէն իբր կաթողիկոս Հայոց՝ երկու լպիրշ ասորիներ, Բրքիշոյ և Շմուէլ, որոնք եկան լեցուցին իրենց տանտիկիններով Հայոց հայրապետանոցը, զոր Ս. Սահակ զարդարեր՝ ճոխացուցեր էր սուրբ և իմաստուն եպիսկոպոսներով, վարդապետներով և խարազնազգեաց ճգնաւորներով։ Այդ երկու անարժան ասորիներն ալ՝ շատ չանցած՝ անհետացան, ծաղը ու ծանակ ըլլալով իրենք ալ և զիրենք զրկողներն ալ։ Հոս բնական կու գայ խորհրդածել թէ՝ պարսիկ արքային այդ երկու ասորիները Հայոց կաթողիկոս կամ կրօնապետ նշանակելուն մէջ՝ Սելեւկիոյ կամ Տիզբոնի ասորի պատրիարքին մատը չկա՞ր միթէ. նկատելով մանաւանդ որ՝ հայ թագաւորութեան բարձումով՝ Հայաստանը սոսկ նահանգ մը դարձեր էր պարսիկ պետութեան, և ասորի պատրիարքը՝ որուն աթոռը Տիզբոնի մէջ կամ մօտ կը գտնուէր՝

կը ձկտէր բնականաբար պետ կամ գլուխ ըլլալ այն բոլոր քրիստոնեայ Եկեղեցիներուն, որոնք պարսիկ իշխանութեան տակ էին։ Եւ այսպէս կը տեսնենք որ Սելեւկիոյ (Տիզբոնի) ասորի պատրիարքը Եահբալահա (415–420) իր պաշտօնական տիտղոսներուն մէջ կը կոչէր ինքզինքը. «Կաթողիկոս Պարսկաստանի, Հայաստանի[1], եւն»։ Ասորի պատրիարքներուն այդ ձկտումը լաւ տեսնուած էր նաեւ պարսիկ արքաներէն, և կ'ենթադրեմ որ Բրքիշոյի և Շմուէլի Հայաստան ղրկուիլը իբր կաթողիկոս փոխանակ Ս. Սահակի՝ այն ժամանակի փառասէր Դադիշոյ (Dadišo) ասորի պատրիարքին (421–456) թելադրութեամբ եղած ըլլայ։ Բարեբախտաբար անյաջող անցաւ այդ խաղը, և ի վերջոյ դատարկ մնաց կաթողիկոսական աթոռը, որուն իրապէս տէր և իշխանն էր Ս. Սահակ։

Սակայն սա, յոգնած ու դառնացած մանաւանդ այն ժիտ ու նենգող մեքենայութիւններէն, և ընտրելով աւելի ներքին ու գրական կեանքի պարապիլ, հայրապետական աթոռին հոգաբարձութիւնը Ս. Մեսրոբի յանձնելով, առանձնացաւ Բագրեւանդի Ս. Յովհաննու ուխտատեղին, աղօթքի, ընթերցումներու և ճգնութեանց նուիրելով ինքզինքը, առանց անխնամ թողլու իր հօտը, որուն կը քարոզէր, կը վարդապետէր, և կը թղթակցէր յոյն և ասորի նշանաւոր եպիսկոպոսներու հետ զանազան կրօնական և վարդապետական խնդիրներու մասին։

*
* *

Ս. Սահակ Պարթեւի նման լայնախոհ, բեղմնաւոր, անխոնջ ու ձեռներէց հոգւոյ մը գործունէութիւնը փակել այս կամ այն շրջանին կամ սահմանին մէջ՝ անկարելի է։ Ան իր բոլոր կեանքին մէջ գործեց, գրեց, խօսեցաւ՝ ինչ որ պէտք էր, ինչ որ կը թելադրէին իր սուրբ հոգին, իր կորովի միտքը, իր հրավառ սիրտը։ Ան՝ ճշմարիտ հայրն էր ազգին, որ երբեք դադար չունէր, ամէն տեղ էր, մանաւանդ հո՛ն՝ ուր կը պահանջէր կրօնքին ու հայրենիքին պէտքը ու բարիքը, եւս աւելի այնպիսի փոթորկայոյզ ժամանակներու մէջ։ Թագաւոր, իշխան, եպիսկոպոս, քահանայ, հարուստ կամ աղքատ, բոլորն ալ իրեն կը դիմէին, ոյժ և լոյս խնդրելու իրենց հոգեւոր կամ մարմնաւոր անձկութեանց մէջ։ Հարկ չեմ տեսներ խօսիլ հոս իր գրական հոյակապ գործունէութեան վրայ, որ արեւու պէս փայլուն է, որ մեր Ոսկեդարի հիմը կը կազմէ, և անոր մեծագոյն փառքն ու պարծանքն է։ Նոյնպէս աւելորդ կը նկատեմ խօսիլ իր հայրենասիրական ու քաղաքական բազմապիսի արդիւնքներուն վրայ, որոնցմով պիտի կրնար ան՝ աւելի քան մեր թագաւորները իրենց զէնքերով ու զօրութեամբ՝ կանգուն պահել ու փրկել ազգն ու հայրենիքը, եթէ իրեն խորհուրդներուն հետեւէին անոնք՝ որոնց ձեռքն էր պետութեան դեկը։ Հոս կ'ուզեմ քանի մը խօսքով ներկայացնել իր մէկ ուրիշ երկրորդական կամ աննշան կարծուած գործը, որ սակայն կարող պիտի ըլլար յաւերժացնել անոր անունը, եթէ չունենար ուրիշ մեծագոյն գործեր անմահանալու։ Պիտի խօսիմ իր Կանոնք ըսուած համառօտ երկասիրութեան վրայ, որով ուզեց բարեկարգել Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետութիւնը՝ որ վերիվայր շրջած ու գրեթէ քայքայուած էր, ուղղել կղերին ու ժողովրդեան մէջ սպրդած անկարգութիւնները, և անով իր ճշմարիտ լոյսին և բարձրութեան մէջ գետեղել քահանայական սրբութիւնը և գերազանցութիւնը, ընծայելով ազգին ըստ ամենայնի օրինակելի և նախանձայոյզ եկեղեցականութիւն մը, հոյլ մը սուրբ, ազգասէր և իմաստուն անձնաւորութեանց, որոնք մեր Ոսկեդարի պսակը կը կազմեն։

Ինչպէս յիշեցի յօդուածիս սկիզբը, այն բոլոր անկարգ և ապօրինի գործերը, որ սկսան Ս. Ներսէսի մահէն վերջ և շա-

1. J. Labourt: «Le christianisme dans l'empire Perse». Paris. 1904, էջ 101. ծան. 3,

digitised by A.R.A.R.@

բունակեցին անընդհատ մինչեւ Ս. Սահակի կաթողիկոսութեան օրերը, այնքան խոբապէս արմատացեր էին կղերին և ժողովրդեան մէջ, որ մինչեւ իսկ սուրբ հայրապետը, իր բոլոր եռանդով և աստուածային հոգւով, իր երկաթի կամքով ու ճիգերով, անկարող եղաւ անմիջապէս արմատախիլ ընել զանոնք, ինչպէս կարելի է գուշակել իր կանոններէն։ Ան ստիպուեցաւ ամէն կարելի միջոցներ ձեռք առնել, սաստիկ ու դառն յանդիմանութիւններ տեղալ անոնց գլխուն, եկեղեցական խիստ պատուհասներ սպառնալ՝ անոնց որ զանցառու գտնուէին իր հրամաններուն դէմ։ Դժբախտաբար այս բարոյական կեղը ճարակեր էր ոչ միայն աշխարհիկ մարդոց մէջ, այլ նոյն իսկ կղերական դասին, ուսկից զերծ չէին մինչեւ անգամ եպիսկոպոսները, որոնք զեղծանելով իրենց աստիճանին իշխանութեամբ, և օգտուելով մանաւանդ նախորդ հոգեւոր պետերուն թոյլ և աղիկամի վարչութենէն, կը շարունակէին իրենց ապօրինի գործերը, առանց խորհելու բնաւ, թէ այլ եւս կաթողիկոսական աթոռին վրայ՝ Զաւէն մը կամ Աստուրակէս մը չէր որ բազմած էր, այլ Ս. Սահակ Պարթեւ մը, Լուսաւորչի թոռան թոռնորդին, Ս. Ներսէսի հարազատ զաւակը, աստուածային հոգւով և նախանձով վառուած հայրապետ մը, որ Քրիստոսի հետ կ'ըսէր ու կը կրկնէր. «Նախանձ տան քո կերիցէ զիս»։

1. — Ան իր կանոններուն առաջին գլուխը կը նուիրէ եպիսկոպոսներուն, զորս «այցելու և հասարակաց հայր[1]» կը կոչէ. անոնք դժբախտաբար իրենց բարձր աստիճանին պարտականութեանց անգիտակ և անփոյթ, յաճախ քահանայ կը ձեռնադրէին անարժան, մոլի և ագէտ անձեր, և նոյն իսկ զեհիկ զինուորներ, որոնք կամ իրենց ազգականներ էին, և կամ կրնային նիւթական շահերու և միջոցներու աղբիւրներ հայթայթել իրենց, այնպիսիներ վերջապէս՝ որ ո՛չ քահանայական աստիճանին յարգը գիտէին, և ո՛չ ալ Ս. Խորհուրդներուն տարրական գիտութիւնն ունէին։ Անոնց դէմ է՝ որ Ս. Սահակ կը բարձրացնէ ուժգին իր ձայնը, կը բողոքէ և կ'արգիլէ խստիւ, «Մի՛ որ զայսպիսի տեսչութիւնս՝ զինուորաց կամ տգիտաց հաւատասցէ, և մի՛ մերձաւորաց իւրոց՝ շնորհուկս ինչ առնելով[2]»։ Սակայն այդ մեղմ ու թեթեւ յանդիմանութեամբ գոհ չըլլալով, որ անկարող էր թերեւս ցնցելու և զգաստացնելու այն սալացած սրտերը, աւելի խիստ ու սաստող շունչ մը կու տայ իր խօսքերուն, կշտամբելով զիրենք, թէ «փարիք զտոհմային զազգականօք, պէսպէս հնարելով հնարս՝ զի գիրգ և փափուկ առնիցէք, և առաւելստացութեամբն զեղուցուք զտունսն[3]»։ Կը պատուիրէ անոնց, որ հրեշտակակրօն վարք մ'ունենան իրրենց սուրբ աստիճանին վայել ու յարմար, կատարեն առանց աչառութեան իրենց պաշտօնը, պարկեշտ ու պատուիրանապահ կեանք մ'ունենան՝ ի շինութիւն իրենց ստորակարգ պաշտօնեաներուն, հեռի կաշառքէ ու ընչասիրութենէ։ Մինչ «զուք, կ'աւելցնէ, յընչասիրութիւնս և ի կաշառս կործանիք, և զգարշելիսն և զպատուիրանազանցսն և զգինուորսն և զագէտսն հաւատարիմ համարիք ի գործ սպասաւորութեան եկեղեցւոյ, և ջոլիրս եւս յաճախեալս տողէք զկնի ձեր զմերձաւորացն անուանելոց[4]»։ Եպիսկոպոսներուն ո՛չ նուազ կարեւոր և փափուկ պարտականութիւն մ'էր դարձեալ, հաւատացեալներէն իրենց յանձնուած գանձերն ու դրամները պահել ամենայն հաւատարմութեամբ իբր սրբազան աւանդ և հսկել խղճով որ եկեղեցիներուն, վանքերուն և աղքատներուն կարեւոր պէտքերուն միայն գործածուէին, մինչ իրենք յաճախ անձնական վայելքներուն կամ հաճոյքներուն համար կը վատնէին այն դրամները և կամ իրենց ազգականներուն

1. Կանոնք Ս. Սահակայ. Ա. էջ 71.
2. Անդ. Բ. էջ 72.
3. Անդ. էջ 74.
4. Անդ. Ե. էջ 77–78.

կը յատկացնէին։ Այս բոլորը լսելով և ստուգելով սուրբ հայրապետը, տեսէք թէ ինչպէս խստիւ և անաչառ կերպով կը յանդիմանէ զիրենք. «Զի՞նչ պատճառս և հնարս հնարեսցի եպիսկոպոսն, յորժամ զաւանդն արքունի զգուշութեամբ ո՛չ պահեսցէ, և ծախեսցէ այնոցիկ՝ որոց ո՛չ իցէ օրէն. այսպիսի ինչ, յորժամ զգեստիւքն զինքն պճնեսցէ և փերեւերտիցէ՝ սիգութեան և փափկութեան պարապելով[1]»։ Այն խօսքերը գրած ատեն յիշե՞ր է արդեօք իրեն նախորդ կաթողիկոսներէն Զաւէնը, որ գրեթէ նոյնպիսի բառերով ու բացատրութեամբ նկարագրուած է Փ. Բիւզանդէն[2]։

Ո՛չ մէկ հայրապետ կամ կաթողիկոս երբե՛ք այսպիսի խիստ և անաչառ լեզու մը գործածեր է եպիսկոպոսներու դէմ, և ինչպէս կրնային անոնք՝ այդպիսի վարքով և ընթացքով՝ յարգանք և հլութիւն պահանջել իրենց հօտէն։ Ան գերազանցօրէն արի և արդար էր, չէր գիտեր ինչ է ակնառութիւն կամ նկատում, երբ օրէնքը ու խիղճը կը պարտաւորէին զինքը՝ արձակելու շանթերու նման իր դառն ու զկծեցուցիչ յանդիմանութիւնները, որոնք այնքան աւելի ազդու և հեղինակաւոր կը դառնային, որքան որ անարատ ու անբասիր գիւտ էին իր վարքն ու գործերը։ Ան իր խօսքին ու կշտամբանքին կը միացնէ պատիժ ու պատուհաս, Աստուծոյ անաչառ դատաստանին յանձնելով զիրենք. «Արդ, եթէ գայցի ոք եպիսկոպոս և յառաջնորդս եկեղեցւոյ յայսպիսի պատուիրանազանցութիւն անամօթ և յանառակութեան, ի բաց ընկեսցի ի պատուոյ իւրմէ, և բաժին նորա ընդ կեղծաւորս եղիցի[3]»։

2. — Այս ոճով ու հոգւով կը ձաղէ ու կը ձաղկէ նաեւ Քորեպիսկոպոս կոչուած պաշտօնեաները, գլխաւոր օգնականները եպիսկոպոսներուն, որ «տեսուչք և առաջնորդք գաւառաց և գիւղից[4]» կը կոչուին Ս. Սահակէն, որոնցմէ խստիւ կը պահանջէ որ ըլլան «մաքուր յարծաթ-սիրութեան ախտէն և ձեռք իւրեանց ի կաշառաց, ուսումնասէրք և պարկեշտք[5]»։ Կը պատուիրէ անոնց ամէն յարգանքով ու պատուով հսկել և պահել սուրբ սեղանը «լուցմամբք և խնկարկութեամբ, և պարսպեալ քաղաքորմովք, և մերձ ի նա մկրտատունս շինել[6]»։ Կը պահանջէ որ «պաշտօն սաղմոսերգութեան անխափան կացցէ ի տուընջեան և ի գիշերի», և բացարձակ կ'արգիլէ անոր մէջ ո՛և է նորաձեւութիւն, հրամայելով որ «յանդիմանեսցեն և կշտամբեսցեն և զանիւք տուգանօք պատուհասեսցեն[7]» զանցառուները։

3. — Քորեպիսկոպոսները պարտական էին ամէն տարի այցելել իրենց պատկանող քաղաքները և գիւղերը, քննելու թէ քահանայք և սարկաւագները կը կատարէին ճշդիւ իրենց պարտականութիւնները, ժամերգութիւնները, աղօթքները և մանաւանդ սուրբ խորհուրդներու մատակարարութիւնը։ Կը պատուիրէ անոնց խստիւ՝ զգուշացնել անարժանները, տգէտները, զինուորները և մանաւանդ «ուսումնատեաց»ները «ի կարգէն և ի շնորհացն», մինչեւ որ ապաշխարէին ու զգաստանային։ Կը յանձնարարէ անոնց «պահել յարդարուն զզպրոցն ի վանսն և յայլ արժանաւոր տեղիս[8]», խստանալով չափազանցօրէն տգէտ և անուս կղերականներուն դէմ, լսած և ստուգած ըլլալով թէ շատ երէցներ «վասն ուսումնատեցութեան՝ ինքեանք չեն ուսեալ և զորդիս իւրեանց ի դպրոց ոչ ունին, և վասն տգիտութեան՝ երիցութեան արժանի ոչ լինին[9]». այնպիսիներուն կը հրամայէ «զորդիս ի դըպրոց կալարուք, զի գիտունք լինիցին[10]»։

1. Կանոնք Ս. Սահակայ Գ. էջ 119–120.
2. Պատմութիւն Հայոց. Զ. բ. էջ 263.
3. Կանոնք Ս. Սահակայ Զ. էջ 78.
4. Անդ. Ա. էջ 71.
5. Անդ. Ա. էջ 80.
6. Անդ. Բ. էջ 81.
7. Անդ. Բ. և Գ. էջ 81–82.
8. Անդ. Ժ. էջ 85.
9. Անդ. Ա. էջ 88.
10. Անդ. Բ. էջ 90.

digitised by A.R.A.R.@

Ցաճախ կը շեշտէ այս կէտը, քանի որ քահանայի մը գլխաւոր պարտականութիւնն էր՝ խրատել, ուսուցանել, քարոզել հաւատքին վարդապետութիւնը, միխթարել ժողովուրդը Ս. Գրքին ընթերցումով և մեկնութեամբ, ինչպէս կարելի էր որ ան օգտակար կերպով կատարէր այդ պարտականութիւնները, եթէ զուրկ ըլլար ուսումէ ու եկեղեցական գիտութենէ։ Անոր համար սուրբ հայրապետը սաստիկ դառնացած կ'ըսէ. « Զնոյն զոր լուաք, գիտացաք մեք և սգացաք բազում տրտմութեամբ, վասն զի ի շատ տեղիս ո՛չ զոք գտաք քահանայութեան արժանի, և ժողովուրդն խոպանացեալ մնայր, և մեք տարակուսեալք ո՛չ գտաք (զոք) կարգել ի քահանայութիւն [1]»։

4. — Անկարելի է երեւակայել, թէ ո՛րքան նախանձայոյզ ու պահանջող էր Ս. Սահակ, որ աստուածային պաշտամունքը անթերի ու անխափան կատարուէր ամէն օր, գիշեր ու ցորեկ, և կը պատուիրէ որ գլխաւոր քահանան միշտ եկեղեցւոյ մէջ գտնուէր, հաւատացեալներուն հոգեւոր պէտքերը լեցնելու համար, և այս նպատակով՝ մանաւանդ ամառնային եղանակին՝ անոր գործակից քահանաները շաբթէ շաբաթ փոխանակաւ իրեն քով մնային [2]։

5. — Ցաճախակի կը թերանային քահանայք Ս. Խորհուրդներուն մատակարարութեան մէջ, ինչպէս կը գանգատի սուրբ հայրապետը, և ի մասնաւորի Մկրտութեան խորհուրդը պատշաճ երկիւղածութեամբ չէին կատարեր, թոյլ տալով որ կանայք իրենց մօտ գտնուէին, պարզապէս հետաքրքրութեան համար, որոնք մերթ կը յանդգնէին նոյն իսկ մկրտել երախաները, որոնց կը սաստէ և կը պատուիրէ՝ որ իրենց տեղերը կենան ու աղօթեն։ Այսպէս նաեւ սարկաւագները, անհարկի և առանց քահանային թոյլտուութեան, կը մկրտէին շատ անգամներ, որոնց կ'արգիլէ, «Սարկաւագունք՝ մկրտութիւն մի՛ իշխեսցեն առնել, ապա թէ արասցեն՝ լուծեալ լիցին ի սարկաւագութենէն հանդերձ պատուհասիւ, զի ո՛չ է սարկաւագն՝ քահանայ, այլ սպասաւոր քահանային [3]»։

6. — Կ'երեւի թէ Ս. Սահակի հայրապետութեան առաջին տարիները, կը շարունակէին քահանայք իրենց տուներուն մէջ օրհնել մկրտութեան իւղը կամ միւռոնը, — թերեւս նախորդ կաթողիկոսներուն թոյլտուութեամբ մուտ գտած սովորութեան մը համաձայն, — զոր կը դատապարտէ խստօրէն Ս. Սահակ ու կը պարտադրէ՝ որ ամէն տարի Զատկի տօնէն վերջը անպատճառ իրեն բերեն օրհնելու մկրտութեան իւղը, «վասն զի ո՛չ է իշխանութիւնն այդ քահանայից, կ'ըսէ, այլ եպիսկոպոսապետաց [4]»։

7. — Ի՞նչ բանի ընծայելու է դարձեալ՝ եթէ ո՛չ եպիսկոպոսներուն և առաջնորդներուն անհոգութեան ու թուլութեան, քահանաներուն այն անվայել ու անկարգ ընթացքը, որոնք առաթուր կոխած պատշաճութեան ու պատկառանքի ամէն չափ ու սահման, թոյլ կու տային որ եկեղեցւոյ սրբազան սպասներն ու անօթները գործածուէին աշխարհիկ պէտքերու համար, ինչպէս տաճարին կամ բեմին վարագոյրը՝ իբր առագաստ հարսանիքի, և սկիհը՝ իբր բաժակ գինի խմելու կոչումներուն մէջ։ Այն եղելութիւնը Ս. Սահակի ականջը հասնելով, զարհուրած ու զայրացած այդպիսի սրբապիղծ արարքի մը վրայ, «Արժան է, կ'ըսէ, զքահանայն զայն խզել ի կարգէն իւրմէ վասն այդպիսի խառնակ և չար գործոց [5]»։

8. — Կը տեւէր տակաւին Ս. Սահակի հայրապետութեան օրով այն հին սովորութիւնը, որով յաճախ եկեղեցականներ թողած իրենց ժողովրդեան հոգը՝ դայեակի և գործակալի պաշտօն կը վարէին իշխաններու և ազնուականներու տուներուն

1. Կանոնք Ս. Սահակայ. Ա. էջ 89։
2. Անդ. Գ. էջ 91։
3. Անդ. Դ. ե. էջ 91։
4. Անդ. Ը. էջ 92։
5. Անդ. Թ. էջ 93։

մէջ, ազատ և շռայլ կեանք մ'անցընելով հոն։ Այդ յոռի սովորութիւնն ալ կը պախարակէ սուրբ հայրապետը և կը սպառնայ որ «թէ իցէ ոք՝ որ յանդգնեսցի առնել, ի կարգէն իւրմէ դադարեալ լիցի [1]»։

9. — Սովոր էին դարձեալ քահանայք՝ առանց ո՛և է հարկի՝ շինականներուն տուները տանիլ Ս. Խորհուրդը և հոն հաղորդել զիրենք։ Այդ անպատեհ սովորութիւնն ալ կ'արգիլէ, թոյլ տալով որ միայն ծանր և օրհասական հիւանդներուն տարուի՝ ամէն պատշաճ յարգանքով և երկիւղածութեամբ՝ զիրենք հաղորդելու [2]։

10. — Պսակի խորհուրդն ալ իր սրբութեան, բարձրութեան և լրջութեան մէջ պահուած չէր։ Քահանաները թեթեւօրէն կ'օրհնէին անխելահաս տղոց և աղջիկներու պսակը, որոնք անգէտ տակաւին իրենց վիճակին պարտականութեանց և առանց իրարու փոխադարձ հաւանութեան, լոկ ծնողներուն ստիպումով կ'ամուսնանային, որով կ'արհամարհուէր խորհուրդը և ծանր հետեւանքներ առաջ կու գային։ Այն բոլոր խորհրդածութիւնները կ'ընէ Ս. Սահակ իր կանոններուն մէջ և կը պատուիրէ քահանայից, «Ցղայոց ամենեւին իսկ պսակ մի՛ օրհնէք մինչեւ ի կատարումն հասակին. իսկ կատարելոցն՝ որոց չիցէ զմիմեանս տեսեալ... պսակ մի՛ իշխէք դնել առանց քննութեան և զնոսին ինքեանս հարցանելոյ... իսկ թէ ոք ի քահանայից յանդգնի և արտաքոյ մերոյ հրամանի այնպիսեացն պսակ օրհնեսցէ, գիտասցէ զի քահանայն պսակ օրհնեսցէ, ըստ օրինակի ՁՆասակարացն [3]»։

11. — Ինչպէս ժամանակով Ս. Ներսէս խստիւ արգելած և գրեթէ ջնջած էր այն հեթանոսական սովորութիւնը, որով՝ մեռեալներուն յուղարկաւորութեան առթիւ՝ կը չափազանցէին եղերամայրերը իրենց լացն ու կոծը, մազերնին փետելով, զգեստներնին ձրձելով, — և թաղումէն վերջը՝ ներհակ չափազանցութեամբ՝ կ'ուտէին, կը խմէին, կը պարէին, — կը շարունակէր այդ սովորութիւնը մինչեւ Ս. Սահակի օրերը, որ կը սաստէ ու կ'արգիլէ, թէ «գինըմպելիս ի լալիս մի՛ արասցեն, աշխար ի վերայ մեռելոցն մի՛ ոք առցէ, քանզի դիւական են ամենայն այդպիսի իրք [4]»։

12. — Ս. Սահակ իր Կանոններուն մէջ, ո՛չ նուազ անաչառ և շահեկան խրատներ և յորդորներ կու տայ նաեւ վանականներուն, իրենց կարգին համաձայն սուրբ վարք մ'ունենալու, հրեշտակօրէն ապրելու, իրենք զիրենք եղբայրսիրութեան և օտարասիրութեան նուիրելով, փախչելու երկրաւոր և աշխարհիկ հաճոյքներէ, պարապելու միայն Աստուծոյ և աստուածային իրերու և ամէն առաքինութեանց օրինակ ընծայելու իրենց անձը [5]։ Կը խօսի դարձեալ մանրամասնօրէն անոնց պարտականութեանց և իրաւունքներու մասին, ինչպէս նաեւ այն նուէրներուն վրայ, զորս կու տար ժողովուրդը ի նպաստ վանքերուն ու եկեղեցիներուն, թէ ինչպէս արդարօրէն և հաւատարմարար պիտի բաշխուէին անոնք իւրաքանչիւրին արժանիքին, իրաւունքին և պէտքերուն համեմատ։

13. — Ի վերջոյ վարդապետօրէն կը խօսի ծէսերու, արարողութեանց և կրօնական հանդէսներու վրայ, — եկեղեցիներու, ժողովրդանոցներու և հիւրանոցներու մասին, բացատրելով համառօտիւ անոնց հաստատութեան նպատակը։ Կը թուէ մի առ մի տարւոյն գլխաւոր տօնները, լուսաբանելով անոնց խորհուրդներն ու յիշատակները, և յորդորելով որ սուրբ պահեն այդ օրերը, կատարելով իրենց հոգեւոր պարտքերը և տալով՝ ըստ իւրաքանչիւր կարողութեան՝ իրենց նուէրները ի նպաստ վանքերուն ու եկեղեցիներուն։

Այս և նման կանոններով ու խրատներով՝ լիովին յաջողեցաւ Ս. Սահակ վերանորոգել ու պայծառացնել հայկական

1. Կանոնք Ս. Սահակայ. Ժ. էջ 93–94։
2. Անդ. ԺԲ. էջ 94։
3. Անդ. ԺԵ. ԺԶ. էջ 95–96։
4. Անդ. ԻԱ. էջ 98–99։
5. Անդ. ԻԳ. էջ 99։

digitised by A.R.A.R.@

եկեղեցին, ուղղել ու դարմանել անկարգ ու թերի բաները, — նոր, բարեկարգ, երկիւղած և իմաստուն սերունդ մը հասցնել օրինակելի եկեղեցականներու, որոնք՝ իր և Ս. Մեսրոբի կենդանութեան ատեն՝ աջակցեցան իրենց ըստ ամենայնի, և անոնց մահէն վերջ այնքան արիաբար և իմաստնօրէն վարեցին հայ եկեղեցւոյ և ազգին ղեկը։

Ս. Սահակի կանոններուն վերջը կայ Ցիշատակարան Գրչի կոչուած ծանօթութիւն մը[1], որ Ս. Լուսաւորչի կ'ընծայէ սոյն կանոնները, և Ս. Սահակէն պարզապէս թարգմանուած՝ յունարէնէ հայերէն։ Սակայն անկարելի է բոպէ մ'իսկ տատամսիլ և ընդունիլ այդպիսի ենթադրութիւն մը, քանի որ յայտնապէս կ'երեւի թէ անոնց հեղինակը ուրիշ ո՛չ ոք կրնայ ըլլալ՝ բայց միայն Ս. Սահակ, որ յաճախ կը յիշէ ու կը կրկնէ՝ թէ անձամբ տեսած, լսած ու քննած է այն բոլոր անկարգութիւնները և զանցառութիւնները, զորս այնքան հեղինակօրէն կը կշտամբէ, կը դատապարտէ և կը պատուհասէ։ Ապա թէ ո՛չ՝ ի՞նչպէս կարելի է բացատրել, երբ կ'ըսէ «որպէս ամբաստանուրիւն նդեւ առ մեզ ի բազում տեղիս ժողովրդականաց զքահանայից[2]», — դարձեալ, «զոր յուսաք ի նոցանէ՝ գիտացաք և ազացաք[3]», — նոյնպէս կ'ըսէ նոյն էջին մէջ, «յամենայն ժամ պատուէր լեալ էր ի մեզ առ ձեզ[4]», — դարձեալ, «և ըսեմք թէ զեկեղեցւոյ ըսպասս... յանօթ տան զինուորաց[5]», եւն։ Այս և ուրիշ նման ակնարկութիւններ ու բացատրութիւններ բաւականէն աւելի ցոյց կու տան, թէ բացարձակապէս Ս. Սահակ է սոյն կանոններուն հեղինակը, որ յատկապէս իր ժամանակի պահանջին և պէտքերուն համեմատ յօրիներ ու կրցեր է ամէն մէկ բարոյական ցաւերուն յարմար սպեղանիներ դնել և ամուր ամբարտակ մը կանգնել այն հոսանքին դէմ, որ ամէն սրբութիւն ու արդարութիւն խանգարած ու վերիվայր շրջած էր։ Այդ անկարգ ու անսանձ հոգին՝ այն դարուն տիրապետող տարրն էր, ոչ միայն հայկական՝ այլ և յոյն և մանաւանդ ասորի եկեղեցիներուն մէջ, ուր թերեւս յոռեգոյն էր կացութիւնը, ճարակած ըլլալով կղերականներուն մէջ ագահութիւնը, արծաթասիրութիւնը և սիմոնականութիւնը, ինչպէս կ'աւանդեն ասորի գրիչները։ Ճիշդ այդ ժամանակին է (410ին), որ պարսիկ իշխանութեան ներքեւ գտնուող ասորի եկեղեցին կարեւոր ժողով մը գումարեց Սելեւկիոյ մէջ, հոչակաւոր Մարութա եպիսկոպոսին և տեղւոյն Իսահակ կաթողիկոսին նախագահութեան ներքեւ, — և ինչ որ աւելի զարմանալի է, Յազկերտ Ա. (399–420) պարսիկ թագաւորին հովանաւորութեան տակ։ Այդ ժողովին կանոնները և վճիռները հասած են մեզի, որոնց գլխաւոր նպատակն եղած է բարեկարգել և ամրացնել պարսիկ–ասորի եկեղեցւոյն նուիրապետութիւնը, և սանձել կղերականներուն մէջ սպրդած զեղծումները և անկարգութիւնները։ Այդ ժողովէն երկու տարի վերջը (412–413ին), Եդեսիոյ մէջ ալ Բաբուլաս եպիսկոպոսը — մեր Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոբի ծանօթ բարեկամը — զանազան կարգեր ու կանոններ դրած է, իր թեմին եկեղեցականներուն ու վանականներուն մէջ վարակած ախտերը դարմանելու համար։ Սակայն այդ կանոնները ո՛և է առնչութիւն չունին մեր Ս. Սահակի կանոններուն հետ, մանաւանդ որ սա անոնցմէ առաջ գրած ու հրատարակած էր իրենները, հաւանօրէն Վռամշապուհ թագաւորին առաջին տարիները (իբր 400–405ին)։ Յաջորդ յօդուածով մը պիտի ջանամ լուսաբանել այս կէտը, համառօտիւ համեմատութիւն մ'ընելով նոյն շրջանի հայ և պարսիկ–ասորի եկեղեցիներուն մէջ, որոնք գրեթէ նման պայմաններու մէջ կը գտնուէին՝ քաղաքական տարբեր պարագաներու տակ։

Հ. Յ. Թ.

1. Սոփերք Բ. Կանոնք Ս. Սահակայ. էջ 115։
2. Անդ. Ա. էջ 88։
3. Անդ. Ա. էջ 89։
4. Անդ։
5. Անդ. Թ. էջ 93։

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

ԻԲՐ ՈՒՍՈՒՑԻՉ ԵՒ ԻԲՐ ԳՐԱԳԷՏ

ՄՈՌՅՈՒԱԾՆԵՐԸ

Անմոռանալի բարեկամիս
Հ. Եփրեմ Վ. Ապրոյեանի
յաւէտ սիրելի յիշատակին Գ. Հ.

Ա.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵԶԵԿԵԱՆ

Հայ «Պատուելի»ները իրենց ապրած դարաշրջաններուն (ԺԸ դարէն մինչեւ ԺԹ դարուն կէսերը) թէեւ բաւական օգուտ ունեցած են մեր համայնքին՝ հասցնելով ցանցառ թիւով աշակերտներ, սակայն ընդհանրապէս չափէն աւելի քանքարաթագոյց և ժլատ եղած են գիտցածնին սորվեցնելու իրենց պաշտօնին մէջ։ Ասոնց աշակերտները եթէ Ամիրաներու զաւակներ չէին, ստիպուած էին այս «Պատուելի»ներուն քմահաճոյքներուն գերին ըլլալ, գլուխ ծռել ամէն տեսակ կշտամբանքներու, ու նոյն իսկ ապտակներուն։ Ասկէ զատ՝ շատ անգամ ալ առտնին ծառայութիւններ կը կատարէին յօժարութեամբ. ջուր կրել, շուկայէն գնումներ ընել և այլն։ Միեւնոյն տխուր կացութեան մատնուած էին Վարդապետներու և Եպիսկոպոսներու փոքրաւորները աւելի հին ժամանակներէ ի վեր։ Քանքարաթագոյց նոյն իսկ ձեի վեր։ Քանքարաթագոյց նոյն իսկ ձեի վեր։ Ֆանքարաթագոյց նոյն իսկ ձեի վեր։ Քանքարաթագոյց նոյն իսկ ձեի վեր։ Քանքարաթագոյց նոյն իսկ ձեի վեր։ Ք